

ΜΕΓΑΛΗ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ 6
Δαμιανός - Έκπλυση

αι., την απεικόνιση του οσίου αυτού συναντά κανείς στην *Ερμηνεία ζωγραφική* του Stroganov, σε τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου στο Balinesti της Μολδαβίας και στη Moldovitsa της Ρουμανίας. Κατά τον 17ο-18ο αι.

Δεντάκης Βασίλειος Λ. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Βασίλειος Λ. Δεντάκης γεννήθηκε στον Πειραιά το 1916. Η εγγραφή του στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1933) οφείλεται στη χριστιαν-

τας κοντά σε επιφανείς και εγκρίτους καθηγητές, όπως ο Η.-G. Beck, ο Αl. Dempf, ο R. Guardini, ο K. Mörsdorf, ο J. Pascher, ο M. Schmaus κ.α. Το 1958, με το προσόν του διδάκτορος της Φιλοσοφίας, επιστρέφει στην Ελλάδα,

την ανάληψη της διεύθυνσης της υπό ίδρυση Εκκλησιαστικής Θεολογικής Ακαδημίας, αναλογιζόμενος το ύψος του αρχιερατικού αξιώματος και αντιτιθέμενος στην παράλληλη με τη Θεολογική Σχολή λειτουργία Εκκλησιαστικής Θε-

Fra Angelico, Θηβαΐδα (περ. 1460), Galleria degli Uffizi, Φλωρεντία. Στον πίνακα, που παλαιότερα απεδίδετο στον Gherardo Starnina, διακρίνονται δενδρίτες

ανιχνεύονται τέτοια παραδείγματα σε φορητή εικόνα από τη μονή Ρίλας στη Βουλγαρία και σε τοιχογραφία της αθωνικής μονής Χελανδαρίου. Βέβαια, η ως άνω φορητή εικόνα δεν εικονίζει τον όσιο Δαβίδ, αλλά τον άγιο Ιωάννη τον Ρίλας.

Στη Δύση, μεταξύ άλλων, το θέμα των δενδριτών γενικά παρίσταται σε ζωγραφικό πίνακα του Gherardo Starnina (περίπου 1354-1413) στη Galleria degli Uffizi της Φλωρεντίας, όπου διακρίνεται η αιγυπτιακή Θηβαΐδα και η παρουσία κάποιου δενδρίτη. Αντίθετα, σε πίνακα της Galleria dell'Academia στη Βενετία, στα τέλη του 15ου αι., παρίσταται ο άγιος Αντώνιος της Πάδουας. Ο δενδρίτης αυτός άγιος κάθεται σε καθέδρα, επάνω σε δένδρο, με την ενδυμασία των φραγκισκανών μοναχών, κρατεί ευαγγέλιο και ευλογεί. Στο κάτω μέρος, δεξιά και αριστερά του δένδρου, κάθονται δύο άλλοι επιφανείς φραγκισκανοί, ο άγιος Bonaventura (ιταλ. = καλή τύχη, Ευτύχιος), σπουδαίος θεολόγος του 13ου αι., και ο όσιος Luca Belludi. Επίσης, ο άγιος Bavo από τη βελγική πόλη Gand († μέσα του 17ου αι.) απεικονίζεται στο βιογραφικό έργο του Burgoing de Villefore, *Vite dei Santi Padri del deserto d'Occidente* (=Βίοι των αγίων Πατέρων της ερήμου της Δύσης, Παρίσι 1708). Στο έργο αυτό, ο ασκητής Bavo στέκεται εμπρός από μια μεγάλη κοιλότητα υψηλού δένδρου. Κ.ΧΑΡ.

Βιβλιογραφία:

Χαραλαμπίδης, Κ.Π., Οι Δενδρίτες στην προχριστιανική και χριστιανική ιστοριοφιλολογική παράδοση και εικονογραφία, Θεσσαλονίκη 1986. Αγγλ. έκδοσιν: *The Dendrites in Pre-Christian and Christian Historical-Literary Tradition and Iconography*, Rome 1995, όπου και λεπτομερής βιβλιογραφία.

νική του ανατροφή και την προτροπή του καθηγητή του Μεθοδίου Κοντοστάνου (μετέπειτα μητροπολίτη Κερκύρας) και των θεολόγων της «Ζωής» αρχιμ. Χριστοφόρου Παπουτσοπούλου και Αριστοτέλους Παπανικολάου. Παράλληλα, φοίτησε επί εξεστία στην κρατική Σχολή Βυζαντινής και Εκκλησιαστικής Μουσικής. Μετά τη λήψη των πτυχίων του και οκταετή διδασκαλία σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια των Αθηνών και του Πειραιά, μετέβη στο εξωτερικό για ευρύτερες σπουδές. Στο Παρίσι σπούδασε Θεολογία και Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, στο Καθολικό Θεολογικό Ινστιτούτο και στο Ρωσικό Ινστιτούτο Ορθόδοξης Θεολογίας «Άγιος Σέργιος» (1952-1953). Εν συνέχεια, μετέβη στο Στρασβούργο, όπου παρακολούθησε επί ένα εξαμηνιο μαθήματα Φιλοσοφίας στη Φιλοσοφική Σχολή και μαθήματα Ρωμαιοκαθολικής και Προτεσταντικής Θεολογίας στις αντίστοιχες Θεολογικές Σχολές του εκεί Πανεπιστημίου (1953-1954). Συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Μονάχου, ειδικευόμενος στον κλάδο της Βυζαντινολογίας στο Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie (1954-1958). Ο τότε επικεφαλής του Ινστιτούτου Καθηγητής F. Dölger εκτίμησε την επίδοσή του αναθέτοντάς του την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής, υπό τον τίτλο *Joannes Kyparissiotēs Stoicheiodes Ekthesis ton Theologikon Rheseon - Ihre Überlieferung und ihr Gehalt* (Ηουχασιώτικα και Φιλοσοφικά Μελέται 1, Αθην 1958), η οποία έλαβε ομοφώνως τον βαθμό «Άριστα» (1957). Επιπροσθέτως, παρακολούθησε μαθήματα και φροντιστήρια Δογματικής, Κανονικού Δικαίου, Λειτουργικής και Φιλοσοφίας, μαθητεύ-

και διορίζεται στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών ως βοηθός στην έδρα της Πατρολογίας, την οποία εκείνη την εποχή κατείχε ο Κωνσταντίνος Μπόνης. Παράλληλα, εργαζόταν στο Ωδείο Αθηνών ως καθηγητής της Λειτουργικής και του Τυπικού, μετέπειτα και της Ύμνολογίας και της Ιστορίας της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής. Το 1964 υπέβαλε στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών διδακτορική διατριβή με τίτλο *Οί εις τὸν Ἰωάννην Κυπρισσιώτην ἀποδιδόμενοι Ἐννέα Ὕμνοι εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι* (Ηουχασιώτικα και Φιλοσοφικά Μελέται 7, Αθήνα 1964), δια της οποίας αναγορεύθηκε διδάκτωρ της Θεολογίας με βαθμό «Άριστα». Το 1965 εξελέγη και διορίσθηκε επί τριετία έκτακτος εντεταλμένος καθηγητής της έδρας της «Ιστορίας τής από του Θ' αιώνας ελληνικής Εκκλησιαστικής Γραμματείας». Το 1969 επανεξελέγη σε όμοια θέση επί τριετή και πάλι θητεία. Το έτος, όμως, αυτό ο τότε υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου μετέτρεψε με διάταγμα, μεταξύ άλλων εδρών, την έδρα της «Ιστορίας τής από του Θ' αιώνας ελληνικής Εκκλησιαστικής Γραμματείας» από έκτακτη αυτοτελή σε τακτική, πράγμα που ίσχυσε μέχρι το 1974, οπότε και ανακλήθηκε ο διορισμός του Βασιλείου Δεντάκη ως τακτικού καθηγητή. Η εκρεμότητα αυτή δεν κράτησε πολύ, καθώς το 1976 δημοσιεύθηκε προεδρικό διάταγμα που επικύρωσε την από 19 Νοεμβρίου 1975 νέα εκλογή του σε θέση τακτικού καθηγητή. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1971 απέρριψε πρόταση του αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Ιερωνύμου, για εκλογή και χειροτονία του σε επίσκοπο, και για

ολογικής Ακαδημίας. Η αφοσίωσή του στη Θεολογική Σχολή Αθηνών και στον ρόλο του πανεπιστημιακού δασκάλου ήταν απαρέγκλιτη. Κατά τα ακαδημαϊκά έτη 1977-1984, παράλληλα με τη διδασκαλία των μαθημάτων της έδρας του, δίδαξε επίσης, κατ' ανάθεση, τα μαθήματα της Αγιολογίας, της Ύμνολογίας, της Παλαιογραφίας και της Βυζαντινής Μουσικολογίας. Πέρα από το διδακτικό του έργο χρημάτισε μέλος πανεπιστημιακών επιτροπών και οργάνων. Επί σειρά ετών κατείχε την εποπτεία και την επιμέλεια της εκδόσεως της Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διετέλεσε μέλος της Συγκλήτου του ΕΚΠΑ κατά το ακαδημαϊκό έτος 1977-1978 και Κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής (1978-1979). Κατά το έτος της αφυπηρητέσεώς του (1984) αναγορεύθηκε από τη Σύγκλητο Ομότιμος Καθηγητής. Μέχρι το τέλος της ζωής του (2001) συνέχισε να δραστηριοποιείται στην Ορθόδοξη Κατηχητική Σχολή, την οποία υπηρέτησε ως προϊστάμενος επί τριαντακονταεντία. Είναι πολυάριθμες οι διαλέξεις του, καθώς και οι ομιλίες, οι εισηγήσεις και ανακοινώσεις σε συνέδρια και ημερίδες πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, επιστημονικών εταιριών και άλλων εκκλησιαστικών και μορφωτικών φορέων. Το συγγραφικό έργο του υπήρξε πλούσιο και πολυθεματικό. Έργο ζωής, αφού διήρκεσε από τα φοιτητικά του χρόνια μέχρι σχεδόν το τέλος της ζωής του, χαρακτηρίζεται η *Συναγωγή Πατέρων, ήτοι Συστηματικοί Πίνακες τής Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοῦ J.-P. Migne* (τ. Α', Αθήνα 1968· τ. Β', τχ. α', Αθήνα 1973, τχ. β', Αθήνα 1975, τχ. γ', Αθήνα 1981· τ. Γ', Αθήνα 1985· τ.

Δ', Αθήνα 1985· τ. Ε', Αθήνα 1989· τ. Στ', Αθήνα 1986-1990· τ. Ζ', Αθήνα 1985-1991). Πέραν των προαναφερθεισών διδακτορικών διατριβών, αξίζει να σημειωθούν, ως τα πιο σημαντικά ερευνητικά του πονήματα, τα εξής: *Ιωάννης Κυπαρισσιώτης, ο Σοφός και Φιλόσοφος, Α' Βίος-Συγγραφαί, Β' Οί τίτλοι τῶν ἔργων αὐτοῦ*, (Ηουχαστικά καὶ Φιλοσοφικά Μελέται 3), Αθήνα 1965. *Ο Καιοσαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ μεταθετὸν τῶν Ἐπισκόπων* [Μικρὰ Βυζαντινὰ Ἐκκλησιαστικά καὶ Θεολογικά Κείμενα (Σειρὰ Δ, Κανονικά 1)], Αθήνα 1968. *Βίος καὶ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου), Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1353-1354 καὶ 1364-1376), τοῦ Θεολόγου*, (Ηουχαστικά καὶ Φιλοσοφικά Μελέται 9), Αθήνα 1971. *Ἐκλογὴ Πατερικῶν Κειμένων, Αθήνα 1972. Ἀνθολόγιον Πατερικῶν Κειμένων, Αθήνα 1974. Τὸ Ἐκδοτικὸν Ἔργον τοῦ J.-P. Migne καὶ τὰ Εὐρετήρια τῶν Πατρολογιῶν αὐτοῦ*, Αθήνα 1975. *Ἐπὶ Συμβολικά Κείμενα περὶ Ἡουχασμοῦ*, Αθήνα 1975. *Γεώργιος Κ. Γαργάρας, ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους (1860-1936) καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ἡ τραγωδία τοῦ Goethe Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις»*, Αθήνα 1980. *Ἡ Θεολογικὴ Σκοπὴ περὶ τῆς συνάψεως διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Βατικανοῦ*, Αθήνα 1980. *Ἰωάννου τοῦ Κυπαρισσιώτου, Τῶν Θεολογικῶν Ρήσεων Στοιχειώδης Ἐκθεσις. Τὸ Κείμενον (μετὰ Λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Franciscus Turrianus)*, (Ηουχαστικά καὶ Φιλοσοφικά Μελέται 5), Αθήνα 1982. *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία, τ. Γ'· Ὑμνολογία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τμήμα Β' (Βιβλιογραφία-Κείμενα)*, Αθήνα 1983. *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία, τ. Ε'· Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, τμήμα Β' , (Βιβλιογραφία-Κείμενα)*, τχ. Α', Αθήνα 1984.

Στις επιστημονικές δημοσιεύσεις του περιλαμβάνονται επίσης μεταφράσεις, βιβλιοκρισίες, μελέτες, λήμματα σε εκκλησιαστικά λεξικά και εγκυκλοπαίδειες, καθώς και πολλά άρθρα θεολογικού και θρησκευτικού περιεχομένου. Α.ΓΛΑ.

Βιβλιογραφία:

Ορφανού, Μ., «Βασίλειος Λεωνίδου Δεντάκης. Βίος-Δράσις-Ἔργον», *ΕΕΘΣΠΑ* 28 (1989) θ' -ρα'.

Δέντρο (Θρησκευολογία). Ἐχει υποστηριχτεί από πολλούς ερευνητές του φαινομένου της θρησκείας ότι η λατρεία θείων ὄντων προέρχεται από την προσωποποίηση φυσικών φαινομένων. Ὡστόσο ο περιορισμός στα φυσικά φαινόμενα δεν θα μπορούσε να γίνει απόλυτα αποδεκτός, πρώτα επειδή η φύση δεν αποτελεί το μοναδικό βασικό στοιχείο στη θρησκεία και κατά δεύτερο λόγο, επειδή η φύση και τα αντικείμενά της δεν αποτελούν το αντικείμενο λατρείας του ανθρώπου, αλλά κυρίως η δύναμη που αποκαλύπτεται μέσω αυτών. Το γεγονός ότι η θρησκεία θα μπορούσε να προέρχεται από τη λατρεία

της φύσεως δεν μπορεί να είναι σωστό, επειδή η χρήση του ὄρου 'φύση' είναι νεότερη.

Ἔτσι, ὅπως οι πέτρες, τα μέταλλα, τα βουνά και τα δένδρα θεωρούνται από τον πρωτόγονο ἄνθρωπο και τους πιό νεότερων θρησκείων φορεῖς θείας δυνάμεις. Οι εκπρόσωποι του «νατουρισμοῦ» θεώρησαν το δέντρο ως σύμβολο θείων φαινομένων. Μια περισσότερο ρεαλιστικὴ ἔρευνα ἔδειξε, ὅτι το δέντρο δεν κάλυπτε ουράνιες δυνάμεις, ἀλλὰ οὐ οὐράνιες δυνάμεις το δέντρο. Η ωραία Ελένη π.χ. ἦταν αρχικά ἕνας πλάτανος στη Σπάρτη και στη Ρόδο ονομαζόταν δενδρίτης (Nilsson). Ο Δίας πολλές φορές μεταμορφωνόταν σε δέντρο. Το δέντρο στην αρχαία Ελλάδα εθεωρεῖτο σχεδόν πάντα ως ἔδρα μιας θεϊκῆς δυνάμεις. Στην αρχαία Αίγυπτο

τοποθετήθηκε ως κεντρικό θέμα στη θρησκευτικὴ ζωὴ πολλῶν κοινωνιών και η δεντρολατρία εἶχε ευρύτατη διάδοση σε αρχαίους πολιτισμούς. Σύμφωνα με τις σχετικὲς ἀντιλήψεις, το δέντρο συγκεντρώνει τη γεννητικὴ δύναμη της γης και τη διακίε στην επιφάνειά της. Στην Ἰνδονησία φύτευαν ἕνα δέντρο στο σημεῖο ὅπου θαβόταν ο πλακοῦντας μετὰ τη γέννηση ενός παιδιοῦ. Ἔτσι το παιδί θα μεγάλωνε παράλληλα με το δενδρῦλλιο και θα ἔπαιρνε τη δύναμή του. Το δέντρο δεν αυξάνεται μόνο παράλληλα με τον ἄνθρωπο, ἀλλὰ φέρει τη δύναμη της ζωῆς του συνόλου. Στον χριστιανισμό ο σταυρός εἶναι το δέντρο της ζωῆς. Στον μυστικισμό του ἰσλάμ, οι δερβίσηδες κατὰ τον εκστατικό τους χορὸ λαμβάνουν μια στάση που παραπέμπει στο δέντρο της ζωῆς του

σώμα ἔχει ἕνα σύνολο ενεργειακῶν κέντρων (τσάκρα), τα οποία βρίσκονται κατὰ μήκος της σπονδυλικῆς στήλης που εἶναι σύμβολο του δέντρου. Το δέντρο της βουδιστικῆς παράδοσης εἶναι το δέντρο μπόνι ή μπο, κάτω από το οποίο ο Σινάρτα Γκαουτάμα πέτυχε τη φωτισή του και ἔγινε «Βούδας» δηλαδή φωτισμένος. Στα αφρικανικά θρησκευματα καθώς και στον σαμανισμό το δέντρο κατέχει ἰδιαίτερη θέση και ἱερὴ σημασία. ΑΛ.ΚΑΡ.

Βιβλιογραφία:

Van der Leeuw, G., *Phänomenologie der Religion*, Tübingen 1956. Sharma, Arvind, *Our Religions*, San Francisco 1993. Jung, C.G., *Alchemical Studies (Collected Works 13)*, Princeton: University Press 1967. Thiel, J.F., *Religionsethnologie*, Berlin 1984.

Δέντρο Παραλλαγῆς. Ὡς «Παραλλαγῆ» χαρακτηρίζεται ἕνα στάδιο της συνολικῆς διαδικασίας εκμάθησης της Βυζαντινῆς Μουσικῆς, μια φάση προγύμνασης των υποψήφιων ψαλτῶν, την οποία οι περισσότεροι σήμερα γνωρίζουν και εφαρμόζουν ὅπως ορίζει η θεωρία της νέας μεθόδου, που την αποκρυσταλλώνει στο μεγάλο *Θεωρητικό* του ο Χρῦσανθος: «Παραλλαγὴ εἶναι, το να εφαρμόζωμεν τας συλλαβὰς των φθόγγων ἐπάνω εις τους εγκεκαραγμένους χαρακτήρας, ὥστε βλέποντες τους συντεθειμένους χαρακτήρας, να ψάλλωμεν τους φθόγγους· ἔνθα ὅσον οι πολυσύλλαβοι φθόγγοι απομακρύνονται του μέλους, ἄλλο τόσο οι μονοσύλλαβοι ἐγγίζουσι αὐτοῦ. Διότι ὅταν μάθη τινὰς να προφέρη παραλλακτικῶς το μουσικόν πόνημα ὀρθῶς, ἀρκεῖ ν' ἀλλάξη τας συλλαβὰς των φθόγγων, λέγων τας συλλαβὰς των λέξεων, και ψάλλει αὐτὸ κατὰ μέλος». Ο ἴδιος, και πάλι, στο μικρὸ *Θεωρητικό* του, διδάσκει ὁμοια: «Κάθε μέλος, ὅπου δίδεται εις τον μαθητὴν δια να το διδαχθῆ, πρώτον πρέπει να μάθη να το ψάλλη παραλλαγῆ ασφαλῶς· και ὕστερον ἀντὶ των συλλαβῶν των φθόγγων δύναται να λέγη τας συλλαβὰς των λέξεων του μέλους».

Λιγότεροι, πάντως, γνωρίζουν την ἀντιστοιχη εφαρμογὴ της Παραλλαγῆς κατὰ την παλαιὰ μέθοδο, ἕνα θέμα γύρω από το οποίο ἔχουν καταγραφεί (σχεδόν από τον 14ο αἰ. και ἔξής) ὄχι λίγες (και ὅλες ἐξαιρετικὰ ἀξιοσημειώτες ως προς το περιεχομένο τους) θεωρητικῆς συγγραφές, με την τελευταία σχετικὴ ἀναφορὰ να καταγράφεται και πάλι από τον Χρῦσανθο (στο μεγάλο *Θεωρητικό* του)· σύμφωνα μ'αὐτὴν: «Παραλλαγῆ» ἦταν «το να εφαρμόζωσι τους πολυσύλλαβους φθόγγους ἐπάνω εις τους εγκεκαραγμένους χαρακτήρας του ποσοῦ της μελωδίας, ψάλλοντες αὐτοὺς συνεχῶς ἐπὶ τε το οξύ και ἐπὶ το βαρῦ, και ουδέποτε ἐπὶ το ἴσον, η υπερβατῶς». «Μετροφωνία» ἦταν «το να ψάλλωσι το μεμελιωμένον τροπάριον, καθώς ζητοῦσι μόνον οι χαρακτήρες, οἵτινες γράφουσι το ποσόν της μελωδίας, χωρίς να παρατηρηται το ζητούμενον ἀπὸ τας υποστάσεις και θέσεις». «Μέλος», τέλος, ἦταν «το

Η ἱερὴ φλαμουριά (Yggdrasil), κατὰ τη Βόρεια μυθολογία, ἦταν το κέντρο του κόσμου (σχέδιο του F.W. Heine, ἀπὸ το βιβλίο του W. Wagner, *Asgard and the gods*, London 1886)

το δέντρο της συκομορέας εθεωρεῖτο ὅτι ἦταν κατοικία του θεοῦ και σε ἄλλα δένδρα εἶχε την ἔδρα της η θεά, η οποία μοίραζε στους νεκρούς τροφή και νερό. Παραδόξως, τόσο στην Αίγυπτο ὅσο και στην Ελλάδα το ξερὸ, νεκρὸ δέντρο ἦταν φορέας δυνάμεως ἢ ἐνός θεοῦ. Σε πολλές αρχαίες κοινωνίες η εικόνα της ἀνάπτυξης ἐνός δέντρου ὀδήγησε στην ἀντιληψη ὅτι αὐτὸ βρίσκεται σε μια παράλληλη σχέση με την ἀνάπτυξη της ἀνθρώπινης ζωῆς. Το δέντρο της ζωῆς

σῦμπαντος. Στην ἰουδαϊκὴ Καββάλα περιλαμβάνεται μια διαδρομὴ προς το θεῖο μέσω του δέντρου της ζωῆς, το Οτζ Χίμ. Η πορεία προς την πληρότητα εἶναι ἐφικτὴ, αν διαλογιστεῖ κανεῖς τους καρπούς του δέντρου, οι οποίοι ονομάζονται «Σεφιρόθ», δηλαδή «σφαίρες» και ἀπεικονίζονται ως κύκλοι πάνω στο δέντρο της ζωῆς. Οι ταυτρικῆς διδασκαλιῆς του ἰνδουισμού δίνουν την εικόνα του ἀνεπτυγμένου εαυτοῦ σύμφωνα με το πρότυπο Κύκλος-Δέντρο. Το ἀνθρώπινο